

LARS HANSEN

ERIK GUSTAF GEIJER

Akademiker och samhällstänkare
i brytningstid

Inledning

Att mänskligheten är herre över sitt eget öde, att samhället med dess institutioner och organisationer inte är en gång för alla givet utan faktiskt förändras är något som i dag är självklarheter för de allra flesta. Sett ur ett historiskt perspektiv måste man dock konstatera att det faktiskt inte är så väldigt lång tid sedan ett sådant tänkande började utvecklas och spridas bland en större allmänhet. De senaste femhundra årens tre stora revolutioner – den naturvetenskapliga, den borgerliga och den industriella – gav insikten att förändring kan styras av människan själv. Nu kan man mycket väl argumentera för att denna »upptäckt» inte var någon direkt ny kunskap, men det viktiga i det här sammanhanget är att man – åtminstone inom den bildade delen av befolkningen – i allt större utsträckning kom att se människans framtid som en hel rad olika möjliga tillstånd, vart och ett beroende av hur individer och kollektiv agerar. Det tycks därför inte var helt ogrundat att påstå att det vetenskapliga studiet av samhället uppstod dels ur en önskan att förstå varför samhället ser ut som det gör och hur det förändras, dels ur en insikt att det faktiskt är möjligt att förändra livsvillkoren för samhällsmedborgarna.

Under 1800-talet förändrades det svenska samhället i grunden. Från ett samhälle baserat på jordbruk och självhushållning till ett samhälle där industrin blev basen och den fria marknaden skapade

en enorm tillväxt. En ny klass – i stor utsträckning bestående av välbeställda handels- och köpmän – krävde större utrymme i det politiska livet. Både det politiska systemet och de sociala nätverken fick stora problem med att hantera situationen. Ståndssystemet blev alltmer föråldrat, och den snabbt växande arbetarbefolkningen – framför allt i städerna – levde under svåra omständigheter. Revolutioner var »på modet» och för de besuttna utgjorde de en både möjlig och skrämmande framtidsutsikt, samtidigt som de framstod som en väg till ett bättre och mer jämlikt samhälle för många av dem som var utan makt och inflytande. De förändringar i demokratisk riktning som kom att genomföras under seklets gång kan nog till viss del tillskrivas revolutionsrädslan.

Universiteten var under lång tid tämligen avskärmade från de förändringar som samhället genomgick. Både Uppsala och Lund var landsortsstäder på behörigt avstånd från politikens och näringslivets centrum. Men under 1800-talets första decennier fick universiteten ett stort uppsving och blev centrum för den intellektuella debatten och kulturlivet i Sverige. Framför allt var det den romantiska rörelsen som spred sig ut från universitetens studentmiljöer. Man förespråkade en klassisk humanistisk bildning som skulle utveckla studenternas känsla för det goda, sanna och sköna. Under 1820-talet och framöver blev dock denna nyhumanism utsatt för en allt starkare liberal kritik som anklagade akademikerna för att vara avskärmade från samhället och alltför konservativa. 1830 är något av ett märkesår i denna utveckling. Det var revolution och uppror både i Frankrike och Polen, och i Sverige började det då liberalt provokativa *Aftonbladet* komma ut. Inom det akademiska samfundet ställde man sig länge avvisande till dessa nya och omstörtande idéer, och det var inte förrän mot slutet av 1840-talet som universitetet började »liberaliseras».

En annan faktor som kom att betyda mycket för universitetens utveckling var framväxten av en ny typ av ämbetsman som byggde sin auktoritet på akademiska meriter i stället för som tidigare på adlig börd. Under första halvan av 1800-talet lades grunden för universitetens utveckling till de forskningscentra de skulle komma att bli under seklets senare hälft, vilket även innebar en professionalisering av professorspositionen. En professor som i mycket

framstår som en föregångare till senare tiders akademiska samhällsvetare var Erik Gustaf Geijer. Han var – som akademiker, samhällsdebattör och samhällstänkare – i högsta grad i takt med sin tid. Under sin nära trettioåriga professorstid i Uppsala utövade han ett enormt inflytande på studenter och kollegor. Vad som här följer gör inte anspråk på att vara några nyheter för dem som är väl bekanta med Geijer (även om de i dag är få utanför de professionella historikernas krets), utan i stället ett anspråkslöst försök att lyfta fram en person som mycket tidigt kom att stå för ett tanke- och förhållningssätt som långt senare skulle komma att tas upp av den framväxande samhällsvetenskapen.

Geijer som akademiker

»Sveriges historia är dess konungars». Den som en gång uttryckte dessa berömda ord var Erik Gustaf Geijer (1783–1847), historiker, diktare, musiker och – inte minst – professor i Uppsala från 1817 till 1846. Bilden av Geijer som den »svenska historieskrivningens fader» skulle antagligen få ifrågasätta, däremot finns det all anledning att diskutera synen på honom som en konservativ nationalromantisk historieskrivare. I likhet med vad som är fallet hos många andra mer kända samhällsbetraktare befann sig hans tänkande i ständig utveckling, och under sina sista aktiva år orienterade han sig mot något som i dag antagligen skulle kunna betecknas som historisk sociologi (Nybom 1983:108). Trots denna för oss sociologer intressanta aspekt nämns Geijer över huvud taget inte av dem som har skrivit om den svenska sociologins historia.¹ Anledningarna till detta är nog flera. För det första är Geijers senare verk över

---

¹ Ett undantag är E. H. Thörnberg som i en artikel i *Tiden* 1925 gör följande reflektion: »Intresset för nationalekonomi har här i Sverige slagit ut i en blomning, vilken, liksom frukträdens plötsliga framträdande i blomsterskrud efter en fördröjd vår, kommer oss att förvånat spörja efter de trollkrafter, som varit i verksamhet. Däremot har det sociologiska intresset hos oss näppeligen nått över knopningsstadiet. Och dock ha vi haft en rad av betydande sociala tänkare. Sådana ha bl.a. varit Samuel Grubbe [...]; E. G. Geijer, Kr. Jak. Boström, Biskop C. A. Agardh, Nils Herm. Quiding, Gustav Björklund, P. Fahlbeck m.fl. (Thörnberg 1925:194).

huvud taget tämligen okända, och har mest varit av intresse för historiker som har studerat Geijers avfall och politiska förändringar på 1830- och 40-talen. För det andra finns det ingen koppling mellan Geijer och senare svensk samhällsvetenskap, vilket dels kan bero på den okände senare Geijer, dels på att svenska samhällsvetare – i den utsträckning de över huvud taget har sökt sig bakåt i tiden – har vänt sig till de etablerade internationella klassikerna (Marx, Weber, Durkheim, Tönnies, Simmel etc).

Att Geijer har haft mycket liten betydelse för senare tiders svensk sociologi är ett öde han delar med i stort sett samtliga svenska samhällsvetare före sociologins etablering 1947.² De närmare omständigheterna kring detta är dock inget som jag kommer att lägga huvudvikten vid i denna artikel. I stället kommer jag att koncentrera mig på Geijers verksamhet som akademiker, hans ställningstaganden i samhällsdebatten kring tiden för hans avfall 1838 och något av själva tankegodset i hans skrifter. Detta ger långt ifrån en fullständig bild av omfattningen och rikedomerna i Geijers liv och verk, något som skulle kräva ett avsevärt större arbete.

Av nästan lika stort intresse som själva innehållet i hans tankevärld är Geijers liv och verksamhet som professionell akademiker. Han var son till en värmländsk brukspatron och kom som sextonåring till Uppsala hösten 1799. I denna lärdomsstad skulle han komma att tillbringa hela sitt aktiva liv. Först 1846 – året innan sin död – lämnade han Uppsala, och under dessa fyrtiosju år hann han med att vara universitetets rektor i fyra omgångar samt att representera universitetet som riksdagsman vid riksdagarna 1828–30 och 1840–41.³ Vidare var han medlem av 1825–28 års undervisningskommitté. Geijer var alltså långt ifrån en akademiker som höll sig på studer-

---

² Exempel på detta är dels Sveriges förste sociologiprofessor Gustaf Steffen, dels folkrörelsesociologen Ernst Hermann Thörnberg. Ingall Eriksson har givit en beskrivning av möjliga orsaker till varför just Steffen »glömdes bort» när sociologin väl etablerades som akademisk disciplin (Eriksson 1994).

³ Genom nya bestämmelser hade universiteten vid denna tid fått rätt att utse egna riksdagsrepresentanter. Uppsala universitet kunde utse två representanter, men valde – av ekonomiska skäl – att endast välja en (Segerstedt 1983:18).

kammaren, utan var i högsta grad engagerad i universitetets administration och dåtidens utbildningspolitiska frågor.⁴

Genom sin fars verksamhet inom järnhanteringen kom Geijer redan under sina ungdomsår i nära kontakt med den framväxande industrin. Familjen var välbärgad utan att vara rik, och det var Geijers far Bengt Gustaf Geijer som hade sett till att bruket klarade sig igenom den kris som drabbade näringen på 1760-talet. På ett levande sätt har Geijer i *Minnen* skildrat verksamheten vid bruket:

Där jag är född voro som i en liten å, som från en skogssjö faller i *Klara älv*, tre järnbruk inom en fjärdingsväg. Där var ett friskt leverne om vintern. Järnbruk och nordisk vinter höra tillhopa. Det är *deras* vackra årstid. Mitt i sommarhettan äro Vulcans söner, pustande vid härden, en bedrövelig anblick. Men om vintern bjuda de och deras omgivning ett skådespel av det hårdaste arbetes munterhet. Dessa lågor utur djup av snö, det under valv och pelare av is framforsande vattnet; de tunga vitt skallande hammarslagen, som i en natur, frusen till vila, visa att människan är vaken, senkraft och svett i köld och drivor, kol- och tackjärnskörare i långa rader, med rimfrost i skägget, hästarna gnäggande med varma skyar ur näsborrarna, vimlet av folk och bestyr, det är en tavla att se, det är en tavla att leva! Hur mången dag har jag sett detta! – en med i vimlet, bland skator, sparvar och barn. (Geijer 1834:22f)

Troligtvis var Geijers bakgrund och sådana upplevelser från ungdomstiden en bidragande orsak till att Geijer under hela sitt liv uppvisade ett mycket stort intresse för samhällsekonomi och de arbetandes förhållanden (Olofsson 1959:27).

Som förstfödd son hade det varit naturligt om Geijer övertagit driften av bruket efter sin far. Att detta inte blev fallet berodde inte på att han hade något slags motvilja mot att fortsätta familjens verksamhet, utan snarare på ett gradvist framväxande allt större intresse för de akademiska studierna. En händelse som kanske mer

---

⁴ Att vara rektor vid Uppsala universitet under första halvan av 1800-talet innebar tämligen många arbetsuppgifter förutom sådant som vi i dag förknippar med en sådan syssla. 1831 skrev Geijer i ett brev till sin hustru »[...] att jag som rector lägger mig i åtskilligt ekonomiskt bestyr, lagar att det blir tvättbyggor vid ån, och att S:t Eriks källa blir uppsnyggad, och äfven skall Consistorium rappas» (citerat ur Svenson 1983:97).

än någon annan avgjorde framtiden för den unge studenten var då han 1803 vann Svenska akademins stora pris med sin uppsats *Äreminne över riksföreståndaren Sten Sture den äldre*. Anledningen till att Geijer beslöt sig för att delta i tävlingen var att han hade gått miste om en lärarplats i ett fönämt hus på grund av att man hade förhört sig om hans person vid universitetet – *en yngling utan stadga* blev omdömet:

Det var min första erfarenhet av vad namn och rykte ville säga. Jag tyckte mig utpekad för hela världen. Mitt hela väsen kom i uppror för att avskudda den oförtänkta namnkunnigheten genom förvärvandet av en bättre. Så grep jag till pennan och skrev Äreminnet över Sten Sture den äldre till tävling i Svenska akademien år 1803. – Rädd och i största hemlighet gick jag till verket. – jag visste ej ens, då tanken uppstod, vilket prisämne var utsatt för året. (Geijer 1834:28f).

1806 disputerade Geijer för magistergraden med en avhandling som han – vilket var ovanligt på den tiden – själv hade skrivit (Henningsson 1961:45). Vanligtvis var det professorn som författade avhandlingen och studenten som försvarade den. För en nutida akademiker framstår detta som svårbegripligt, men det fanns dock klara fördelar med ett sådant som system. Studenten betalade professorn för att skriva avhandlingen, vilket var ett välkommet tillskott till den tämligen skrala professorslönen. Dessutom stod studenten för tryckkostnaden, vilket innebar att professorn kostnadsfritt kunde publicera sina forskningsresultat.⁵

Tiden fram till 1810 upptogs dels av försök att meritera sig för docenturer i latin och historia, dels av en tid som informator i Stockholm och en ettårig resa till England. Den 29 mars 1810 utsågs Geijer till docent i historia och kunde därmed påbörja sin akademiska lärarbana. Nu blev det inte så mycket bevänt med lär-

⁵ Examinationssystemet vid dåtidens universitet var mycket olik dagens. Studierena vid filosofiska fakulteten skulle leda fram till magisterexamen. I examensfordringarna ingick att studenten författade och försvarade två avhandlingar på latin; *pro exercitio* och *pro gradu*. Eftersom systemet var sådant att professorn oftast skrev avhandlingen blev det viktigaste provet för magistergraden i stället filosofie kandidatexamen, *examen rigorosum*. Denna gick till så att den blivande magistern förhöordes i tur och ordning av samtliga professorer under tre timmars tid (Henningsson 1961:37ff).

argärningen under de första åren. Docenturen gav visserligen möjlighet att hålla privata föreläsningar för betalande elever, men av naturliga skäl valde studenterna företrädesvis lärare med examinationsrätt. Geijer engagerade sig dock i väntan på professuren på andra håll. 1811 bildades Götiska förbundet, och på Geijers förslag började man utge tidskriften *Iduna*. Det första numret skrevs i sin helhet av Geijer, och innehåller förutom prosauppsatser och götiska dikter även en inledning där Geijer gav sin syn på historia och fornforskning.

1815 utsågs Geijer till vikarie för historieprofessorn E. M. Fant, dock utan examinationsrätt. Tämligen omgående påbörjade Geijer en föreläsningsserie om Skandinavians historia som blev så pass uppskattad att han förordnades till extra ordinarie adjunkt. Året efter fick Geijer även rätt att examinera studenterna, och från och med detta år hade han i princip en hel professorstjänst. Fant sökte och fick avsked 1816, och efter diverse turer som inte på något sätt står dagens strider om professorstillsättningar efter fick Geijer så sin efterlängtdade professur den 12 februari 1817.⁶

Dåtidens professorliga verksamhet skiljde sig inte så värst mycket från dagens. Arbetsuppgifterna bestod i det egna forskningsarbetet, föreläsningar, examinationer och disputationer. Som examinator tycks Geijer ha betonat studentens förtrogenhet med de stora skeendena och deras sammanhang. De små detaljerna fann han mestadels vara ointressanta, vilket en anekdot kan berätta om. Vid ett examinationstillfälle tappade Geijer tålamodet med en student

---

⁶ Det kanske mest intressanta vid tillsättandet av professuren är att Geijer inte sattes i första rummet bland de tre sökande (förutom Geijer var det historieprofessorn i Lund A. O. Lindfors och universitetsadjunkten Johan Tranér). Tranér placerades som etta med tretton röster mot Geijers fyra och Lindfors tre: »Avgörandet tillhörde emellertid den fungerande universitetskanslern, Magnus Brahe, och regeringen. Med personliga uppvaktningar och värdefulla förbindelser kunde man komma långt. Geijer och hans vänner utnyttjade alla möjligheter. Särskilt bör framhållas den intensiva kampanj, som fördes av Geijers vän i Götiska förbundet, Jacob Adlerbeth. Denne var kanslist i ecklesiastikexpeditionen och begagnade varje tillfälle att påverka sin chef Nils von Rosenstein, sin far Gudmund Jöran Adlerbeth och andra inflytelserika personer för Geijers räkning, han satte in motanfall mot konkurrenterna, han ordnade så att Geijer fick företräde hos Karl Johan o.s.v.» (Henningsson 1961:56).

som envisades med att gräva ned sig i detaljer, och gav honom frågan: »Vet herrn vem det var, som anförde femte fänikan av gula brigaden i slaget vid Lützen?» (citerat ur Henningsson 1961:64). Ett annat exempel på Geijers examinationsmetod är att han kunde be studenterna att själva berätta om en händelse eller ett skeende i stället för att ställa direkta specifika frågor.

Föreläsningarna utgjorde på Geijers tid en mycket stor del en professors arbete. Offentliga föreläsningar hölls fyra dagar i veckan, vilket – tillsammans med ett antal privata föreläsningar – torde ha varit tämligen betungande. Upplägget var dock sådant att man under höstterminen föreläste från 1 oktober till 30 november och under vårterminen från 1 februari till 31 maj. Detta innebar att en professor ändå – under de föreläsningfria perioderna – fick tid till egen forskning. Som föreläsare var Geijer enligt en mängd vittnesbörd både populär och omtalad. Ofta fyllde han föreläsningssalen, och under hela hans tid som professor var det ingen annan som kunde mäta sig med honom vad gäller åhörarskaror.⁷ Uppenbarligen var Geijer redan under sin vikariatstid en uppskattad föreläsare: »Symptomatiskt är ett uttalande från professorskonkurrensens tid 1816: 'Fan måtte bli professor framför Geijer! Den sloge studenterna ihjäl.'» (Henningsson 1961:81). Något som man i dag förvånas över är att det då och då gräts under dåtidens föreläsningar, och tydligen ganska ofta just då Geijer talade. Detta var antagligen ett resultat dels av tidens romantiska och känslomässiga förhållande till nationen och historien, dels av att Geijer – subjektiv och poetisk – kunde gripas av sitt ämne så till den grad att han själv rördes till tårar.

---

⁷ Man har ganska god överblick över intresset för de olika professorernas föreläsningar eftersom studenterna fyllde i anmälningslistor. Geijer hade sällan under hundra åhörare, vårterminen 1820 var det så många som 392 stycken, vilket skall ställas i relation till att det var 400 studenter inskrivna vid filosofiska fakulteten: »Åhörarlistorna kunde nog ibland t.o.m. ge minimisiffror, eftersom mera tillfälliga besökare, s.k. passagerare, inte antecknade sig. De societetsdamer som mycket troget lyssnade på Geijer flera terminer, t.ex... Malla Silberstolpe och hennes syster Gustava Wrangel, antecknades heller aldrig på listorna – damer var officiellt icke närvarande [...]» (Henningsson 1961:75).

För Geijer var den akademiska verksamheten något av ett kall. Några gånger lockade prästyrket, men anledningen till detta får nog mer tillskrivas ekonomiska orsaker än en kallelse. Talande är hur Geijer uttryckte sig då han tackade nej när han 1834 stod på förslag som biskop i Karlstad, en tjänst som i ett slag nära nog hade tredubblat den skrala professorslönen: »Det tillhör ej mig att säga – hvad som dock är ren sanning – att jag är outhärligare för Upsala Academie än för Carlstad stift och outhärligast för Svenska Historien» (citerat ur Svenson 1983:86).

När Geijer 1846 för sista gången lämnade Uppsala uppvaktades han av studentkåren varvid han höll ett tal till studenterna:

Ser jag tillbaka på min långa lärarebana, som nu nalkas sitt slut, så vet jag vilka förebråelser mig kunna göras. Fordrar man av läraren framför allt överlämnandet och befästandet av på förhand fullt genomtänkta och avgjorda övertygelser, så har jag illa svarat mot en sådan fordran. Mina övertygelser, min hela bildning har befunnit sig i en ständig utveckling. Den har utvecklat sig med Eder, genom Eder, för Eder. Lärande andra har jag själv oupphörligen lärt ... *Studera*nde är allt vad jag varit, allt vad jag är, allt vad jag ännu bliver tills livets krafter domna. (citerat ur Svenson 1983:97).

Det sista Geijer skrev var ett brev till den liberale publicisten Johan Peter Thorell. I detta går han till hård attack mot den konservativa falangen inom Uppsala universitet:

Det är med den högsta bedröfvelse som jag ser tillbaka till denna skådeplats för en 40 åra verksamhet, å min sida väl menad, å ungdomens sida, jag hoppas det, ej utan alla frukter; men nu förrådd, nedtrampad, nedsmutsad, af vettlösa pedanter, vid hvars fötter Sveriges Ungdom är dömd att sitta. –

Det är en egen olycka med detta universitet; och jag tycker mig stundom, ej utan skäl, förmärka, att dess lyckliga stjärna med mig nedgått. Af samteliga Academiska Fäderna äro blott fyra till fem undantags-män af vett och värde [...]. Om hela den öfriga massan vill jag helst slippa yttra mig. Vare nog sagdt, att opinionen i Hjo och Trosa utan allt tvifvel i upplysning och billighet står uppöfver den vid Nordens första Lärosäte. (Geijer 1847:232).

Det är ett tämligen bittert avsked Geijer tar med detta brev, och det föregriper de stridigheter som skulle komma att föras mellan

det liberala och konservativa lägret efter hans död. I de hyllningar som framfördes kan man tydligt se att de konservativa framhäver Geijers tidiga insatser som historiker, medan liberalerna framför allt tar fasta på hans avfall och politiska aktivitet. Geijer kom i stor utsträckning att mytologiseras och användas som slagträ i de följande årens debatter, vilket visar på hans stora betydelse i samtiden. Samtidigt innebar detta att hans samhällskritik »[...] förlorar sin aktuella och kontroversiella prägel» (Lönnroth 1982:138). Kanske är det just denna användning av Geijer som ledde fram till att man femtio år efter hans död inte längre fann honom vara speciellt intressant ur en akademisk synvinkel. Då vidtog i stället en popularisering som innebar att olika delar av Geijers produktion användes av olika grupper för olika syften; »[...] en Geijer i folkupplaga» (Lönnroth 1982:180).

Mycket var annorlunda vid universiteten på Geijers tid än vad vi är vana vid i dag. På många sätt befann sig den gamla ärevördiga institutionen i snabb omvandling under första halvan av 1800-talet, och Geijer kan ses som ett slags brygga mellan det gamla och det nya. Själv utbildad i det gamla systemet blev han som professor alltmer en förespråkare för det nya. Redan 1824 föreslog han exempelvis att det skulle vara en skyldighet för de blivande magistrarna att själva skriva sin avhandling, något som dock inte förverkligades förrän vid den stora universitetsreformen 1852.

Geijer som politiker och debattör

Den offentliga samhällsdebatten kom under 1800-talet framför allt att cirkulera kring två frågor, och Geijer engagerade sig i båda. Den första var den politiskt infekterade frågan om representationen i landets styrande organ, och den andra var den sociala frågan. Som nämndes ovan kan en del av Geijers intresse för olika slags samhällsförhållanden till viss del tillskrivas hans bakgrund som son till en brukspatron. Genom hela livet bibehöll han ett stort intresse för det praktiska livet. Ekonomi, politik och sociala förhållanden är något han ständigt återkommer till, trots långa perioder av filosofiskt grubblande eller grävande i historiska arkiv. Under resan till England 1809–10 hade han fått i uppdrag av sin far att skaffa upp-

lysningar om hur engelsmännen såg på järnimporten från Sverige, och om konkurrenternas prisnivå och järnkvalitet:

I detta sällskap av köpmän förvandlades den unge transcendentalfilosofen från Uppsala raskt till en ej litet skarpsynt ekonomisk observatör. Den lätthet varmed han inträngde i det ekonomiska livets för filosofer slutna värld och där vann överblick över de olika faktorernas betydelse, är ett vittnesbörd om hur starkt hans band var till den praktiska och jordnära miljö som givit honom hans första intryck. (Olofsson 1959:63).

Faderns uppdrag medförde sannolikt att Geijer höll ögonen öppna och såg sådant som han möjligtvis annars inte skulle ha lagt märke till. De ekonomiska förhållandena, det kapitalistiska systemet och dess konsekvenser gjorde minst av allt ett gott intryck på den unge magistern. Van som han var vid ett patriarkaliskt brukssystem som – trots många missförhållanden – ändå innebar att brukspatronen hade ett visst ansvar för sina arbetare, kunde han inte annat än förskräckas vid åsynen av det arbetarproletariat som hade skapats i Englands storstäder (Olofsson 1959:77).

1824 – under en resa genom Tyskland – fick Geijer under en del av resan sällskap med en man som hyllade det nya fria näringsssystemet. I ett brev gjorde Geijer följande reflektioner kring detta:

Dock har jag även hört röster av vikt, som påstå, att det på samma gång gjort mer varor och mer fattiga – att den yttersta följden av en blott på den individuella konkurrensen ställd industri blir (emot vad man förmodar) rikedom och fattigdoms hopande i särskilda fientliga massor – att detta är *la force des choses* på detta fält, sådan som den i ett blott *laissez faire* sig uppenbarar. – Jag skulle väl tilltro mig att ur teoretiska grunder bevisa allt detta. Men det vore ord spillda i luften. Erfarenheten skall och måste tala. (Geijer 1834:211f).

En vanlig bild av Geijer är att han först var konservativ, på 1830-talet genomgick en omorienteringsfas och slutade som liberal. Detta är dock mycket förenklat och stämmer dåligt överens med verkligheten. Geijer anslöt sig aldrig helhjärtat vare sig till ett konservativt eller ett liberalt läger. I ett förord till *Litteraturbladet* 1838 skriver han: »I själva verket har jag aldrig tillhört något parti, ej ens mitt

eget, om ett sådant funnits. Men sätter någon synnerligt värde på att förebrå mig ett avfall. Välan! Jag har då avfallit från mig själv, vilket också ej skadar, där det befinnes med skäl vara för sig gånget» (citerat ur Meurling 1983:27).

Geijers insats som politiker är som mest tydlig under riksdagen 1840-41 då han representerade Uppsala universitet. Den över allt dominerande frågan under denna riksdag var frågan om representationsrätten, det vill säga hur de olika befolkningsskikten skulle representeras i landets styrelse. I takt med en allt snabbare industrialisering och framväxten av nya samhällsskikt blev det tydligt för alltfler att de gamla stånden inte motsvarade befolkningens fördelning. För Geijer var stånden symboler för en svunnen tid och han såg inte någon som helst möjlighet att reformera systemet. Anledningen till detta var att han ansåg att det byggde på ett förlegat tänkande där befolkningen sorterades in i kategorier, antingen efter börd eller sysselsättning. Det som borde ersätta stånden var enligt Geijer ett system där medborgarskap skulle stå i centrum.

Som ledamot av konstitutionsutskottet var Geijer en ivrig förespråkare för den allmänna rösträtten. Nu skall detta inte förstås som han föreslog att alla medborgare skulle ha lika stora rättigheter, det han ville var att rösträtt skulle tilldelas »[...] varje medborgare med god frejd, goda kristendomskunskaper och för övrigt kunskaper motsvarande dem folkskolan meddelade. Geijer begränsade dock verkningarna av denna allmänna rösträtt genom att ge dubbel rösträtt åt de bildade och förmögna och i synnerhet genom att endast låta dessa båda kategorier väljas till elektorer och representanter» (Borell 1948:72). Detta kan med dagens demokratisyn tyckas vara ett mycket ojämnt system, men faktum är att Geijer med detta förslag gick betydligt längre än vad även den dåtida liberala vänsterflygeln var villig till.

Geijers politiska åskådning var från mitten av 1830-talet i många avseenden tämligen radikal. Samtidigt begår man våld på sanningen om man försöker infoga honom bland de marknadsliberala. Ett exempel på detta är när Geijer 1839 diskuterade arbetslöshetsproblemet, och i samband med detta förespråkade att samhället skulle träda in och anordna offentliga arbeten som exempelvis vägarbeten (Meurling 1983:35). Sådana tankar stod långt ifrån dåtidens domi-

nerande liberalism som betecknade alla former av samhällsinsgripanden som skadliga eftersom de skulle förhindra de naturliga marknadskrafterna.

Betydligt närmare sanningen hamnar man om man tar hänsyn till Geijers syn dels på handeln, dels på den tillverkande delen av ekonomin. Vad gäller handeln var Geijer rent liberal. Han var en principiell motståndare till all protektionism och ansåg tullmurar och monopolism såsom skadliga för handelns utveckling. Å andra sidan finner man en tämligen konservativ hållning i frågor som rör tillverkningen, framför allt hantverket där han var för ett fortsatt skräväsande (Olofsson 1959:181).

Geijer var en varm förespråkare för korporationerna som en lösning på industrialismens sociala problem:

Fenomen sådana som de kooperativa *sällskapen* i England innehålla redan en erfarenhet, som hänvisar på vad jag menar – kärnor till små industriella samhällen, vars medlemmar endast arbeta *för varandra* för att åtminstone äga något stöd i en åt handelskonkurrensens blinda skiften överlämnad värld. Det är en av nödvändighet framkallad ny samhällsbildning i den närvarande civilisationens öken. Till en början göra medlemmarna av dessa sällskap så mycket som möjligt, för varandra *allt*. Nästa steget är, att hela den lilla föreningen blott gör *vissa saker* och däremot tillbyter sig sina övriga behov av andra. Det är ock den gamla naturliga gången, som endast för ögonblicket genom staternas närvarande sjukdom blivit avbruten. (Geijer 1834:212).

Vad Geijer förespråkar är en »associationsprincip»: [...] att de *små kapitalerna, sammanlagda och rätt förvaltade*, borde verka som de *stora*, och till *alla* deltagarnas vinst» (Geijer 1844:74). Man begär dock våld på Geijer om man försöker kalla honom socialist: »Geijers 'socialism' var egentligen borgerligt filantropisk och kristet religiös och som botemedel mot de usla och, minst sagt, eländiga villkor, mot vilka den oupphörligt växande massan av proletärer revolterade, var den rent utopisk. För den självständiga arbetarrörelsen hade Geijer ingenting till övers» (Meurling 1983:33).

Det slags associationer Geijer åsyftar är enligt Sven Stolpe »[...] de experiment med självförsörjande kommuniteter, som Robert

Owen var den främste tillskyndaren av» (Stolpe 1976:189).⁸ Owen betecknades (tillsammans med Saint-Simon, Fourier och Proudhon) av Marx och Engels som utopiska socialister, utopiska för att de ansåg deras samhällsvisioner som orealiserbara. Geijer – å sin sida – betecknade kommunismens idé som oförnuftig:

Proletären, vars massa i det moderna samhället oupphörligen växer, protesterar mot *egendomen*: han gör det i gärning, han har begynt göra det i lära och övertygelse. Brottsmålsstatistiken lämnar bevisen för det förra: *kommunismen*, vars enda trosartikel är fordran av egendomens gemensamhet eller likhet, ger beviset på det senare. *Socialismen* står ett steg högre, och åtminstone inom förnuftighetens område. [...] Huru trängt socialisterna fattat sin princip, synes redan därav, att de allt mer lämna både *religion* och *stat* å sido. (Geijer 1844:74f).

För Geijer var staten den enda enhet som – med en rättvis representation – skulle kunna garantera samhällets stabilitet och fredliga utveckling. Religionen eller moralen (Geijer tycks se dessa båda begrepp som utbytbara) är en förutsättning för att inte egenintresset skall komma att fullständigt dominera: »[...] att det moraliska, det personliga kapitalets kraft måste förstärkas, om det ej skall allt mera kvävas under det opersonliga, det materiella kapitalets välde» (Geijer 1844:75). Associationerna framstod för Geijer som en möjlig väg att undvika arbetarklassen proletarisering och den därmed sammanhängande risken för revolution.

Geijer uttryckte sig även kritiskt mot den akademiska miljön och det uppenbara ointresse som många kolleger visade mot det politiska skeendet:

Hela Uppsala har länge lidit av ett sådant halvt, dovt, sömnigt tillstånd. Jag känner ej för dagens politik det förakt som många av våra lärde affektera. Har man sett in däri, så lär man ej kunna dölja, att

---

⁸ Robert Owen (1771–1858) var en engelsk entreprenör och företagsledare som var mycket engagerad i de arbetandes villkor. Han ansåg att det var lika viktigt att investera i mänskligt kapital som i maskinutrustning, och tyckte att andra företagsledare gjorde ett misstag när de endast anställde den billigaste arbetskraften. Så småningom utvandrade han till USA och försökte etablera ett helt samhälle byggt på kooperativa principer, ett försök som dock misslyckades (Wren 1994:57f).

någoting passerar och tilldrager sig, som är värt uppmärksamhet och begrundande. All tanke framkallar tanke, och vad vi ha för ögonen är likväl inget annat än ett tankens arbete i massorna. Med all skum och dån och väder, föregår här likväl något på djupet, som både filosofen och regenten gjorde väl i att beakta. (citerat ur Stolpe 1976:187).

Geijer var under hela sin livstid varken helt och fullt konservativ eller liberal. Han förespråkade de enskilda individernas rättigheter, men såg samtidigt faran av en otyglad liberalism och i synnerhet den samhällsordning som »[...] efterträtt adeligt herrskap, prästerlig myndighet och konungslig makt, [...] penningens välde» (Geijer 1844:73).

Geijer som samhällsfilosof

Geijer är för eftervärlden mest känd som historiker, men man måste komma ihåg att dagens uppdelningar inom den akademiska världen stämmer dåligt överens med dåtidens. Geijers verk innehåller så mycket mer än just historia. Filosofi, statsvetenskap, socialpsykologi, nationalekonomi och sociologi är beteckningar som man med dagens ämnesindelningar skulle kunna använda på olika delar av Geijers författarskap. Sitt intresse för just det mänskliga beskriver han i *Minnen*:

Ett har förblivit från min poetiska ingång i historien. Jag intresseras blott av det *mänskliga* däri – karaktärer, seder, lagar, samhällsförhållanden – allt, även det minsta drag, i bilden av ett mänskligt tillstånd är mig naturligen viktigt, och jag skyr ingen möda att uppspana det. Vad som ej låter bringa sig i ett sådant sammanhang är mig likgiltigt tills vidare. Det nakna faktum existerar för mig ej. Jag har överöst mig med sådant, av plikt. Det är som att slå vatten på gåsen. Det fastnar ej. Det mänskliga samhället i alla sina likheter och olikheter under särskilda odlingsgrader och omständigheter har alltid varit mitt älsklingsämne. Det närvarande, det förflutna, allt är mig i detta hänseende intressant. (Geijer 1834:104f)

Utan att ha en fullständig överblick över Geijers författarskap – vilket skulle kräva ett mycket långt och mödosamt studium – vågar jag mig ändå på att lyfta fram ett par element som jag tror kan

vara intressanta för nutida samhällsvetare. För det första, Geijers personlighetsfilosofi som har likheter både med 1900-talets existentialism och socialpsykologi. Och, för det andra, den samhälls-uppfattning som han för fram i sina senare verk, framför allt i föreläsningarna från 1844; *Vår tids inre samhällsförhållanden*.

I dag kan Geijers mer filosofiska skrifter kännas både otidsenliga och svårgenomträngliga. Men på sin tid var han i högsta grad aktuell och sökte som många andra (t.ex. Fichte, Schelling och Hegel) att få någon rätsida på de problem som Immanuel Kants filosofi hade lämnat efter sig. Den kantska dualismen med en uppdelning av verkligheten i två områden – de yttre tingen och förnuftets verksamhet – gav upphov till ett prioritetsproblem. Hos den tyska idealismen fick det psykiskt-abstrakta företräde över det fysiska medan det omvända gäller för materialismen. För Geijer kan individens upplevelsevärld varken reduceras till psykiska tillstånd eller påverkan från de fysiska tingen. Det rör sig snarare om »[...] ett samspel mellan subjekt och objekt, där objektet inte framspringer ur subjektet och subjektet inte är en passiv mottagare av yttre intryck» (*Filosoflexikonet* 1988:186). En närmare blick på Geijers personlighetsprincip kan klargöra resonemanget.

En ofta citerad geijersk sentens är »Intet du – intet jag» som på ett enkelt sätt uttrycker det relationistiska i Geijers filosofi.⁹ Eftersom Geijer aldrig själv explicit formulerade sin personlighetsprincip lånar jag Anders Jeffners rekonstruktion av denna:

De viktigaste konstituerande egenskaperna hos varje personlighet enligt Geijer förefaller vara följande: En personlighet har självmedvetande. Vidare finns hos personligheten förmåga till tänkande och upplevelse. I personligheten ingår viljereaktioner och förmåga att välja fritt. [...] I själva beskrivningen av personlighet ingår nu också att stå i relation till en annan personlighet, ett du. [...] Vi har, menar han, dels en direkt erfarenhet av oss själva som personligheter och dels en omedelbar erfarenhet av andra människor som personligheter. Den sista tankegången utför Geijer på ett intressant sätt. Han menar att det finns ett speciellt slags personerfarenhet eller dufferfarenhet. Den förmedlas genom vanlig sinneserfarenhet av andra män-

⁹ Enligt Anders Jeffner fick Geijer förmodligen inspiration till denna formel från den tyske filosofen Friedrich Heinrich Jacobi (1743–1819)

niskor men den går utöver denna. Vi erfar direkt en annan personlighet. Genom denna erfarenhet konstitueras också vår egen personlighet (I:227f). Idén om dukenskapen som är explicit hos Geijer har spelat en stor roll i senare existencialistiskt inriktad kunskapsteori. Erfarenheten av personlighet är alltså sådan enligt Geijer att vi inte i vår orientering i tillvaron kan undgå att räkna med personlighet som något verkligt (Jeffner 1983:121).

I skriften *Också ett ord över tidens religiösa fråga* (1846) skriver Geijer: »Det är en intelligensens lag, att den blott kan finna *sig* i en *annan*. Varje intelligens, för sig betraktad, innefattar väl *möjligheten* ej blott av sin egen existens, utan av *alla* intelligensers (Geijer 1846:217). I och med denna uppfattning vänder sig Geijer direkt mot den dåtida idealismens utgångspunkt i det ensamma självmedvetandet, i Sverige främst företrädd av filosofen Benjamin Höijer (1767–1812).¹⁰

Geijer var – i likhet med många andra vid denna tid – starkt påverkad av hegelska tankegångar. Något han dock inte kunde acceptera var Hegels gudsuppfattning där Gud var någonting opersonligt. För Geijer måste Gud tänkas som en personlighet, eller rättare: »Vi säga därför, att Gud själv är den högsta *personlighet* [...]» (Geijer 1846:222). Detta innebär att varje personlighet har en direkt relation till Gud: »När Gud tänks som personlighet kan han inte tänkas som isolerad. En personlighet måste ju stå i gemenskap med en annan personlighet för att över huvud taget kunna finnas till» (Jeffner 1983:122). Relationen mellan en personlighet och en personlig gudom är för Geijer ett grundläggande postulat som inte behöver ifrågasättas. Gud är en ändlig personlighet, vilket innebär att Geijer avvisar alla panteistiska tankegångar. Detta personliga förhållande till Gud har även en moralisk dimension:

Ty det sanna *mänskliga* personlighetsbegreppet leder nödvändigt till det sanna *Gudomsbegreppet*. Begreppet om *Gudamänniskan* förmedlar båda.

---

¹⁰ Höijer hade varit Geijers lärare under hans tidiga år i Uppsala, och i framför allt skriften *Thorild* från 1820 är Höijerinfluenserna tydliga (Frykenstedt 1958). Geijer gick dock vidare och långt utöver dessa tankar i sina senare texter där jag-du-relationen blir det primära.

Det är i denna förmedling, som det *goda* ock framstår i sin högsta bemärkelse. [...] Det är i den *oegennyttiga kärleken* emellan människor, som detta förhållande har sin enda avbild. Det är Guds kärlek – det är kärleken till Gud, vilken ock innefattar den rätta kärleken till nästan. Men, i samma mån som det *goda* sålunda fullständigt bestämmer sig, bestämmas ock dess motsats: det *onda*. Så att, om det förstnämnda är människans första innerligaste enighet med sig själv och Gud, det andra är människans djupaste tvedräkt och hat till Gud och likar: – även självkärleken måste vända sig hatfullt mot sitt eget jag. Ty om det *goda* framställer personlighetsprincipen i dess högsta *positiva* mening, så visar sig i det *onda* samma princip i sin djupaste *negativa* bemärkelse. Det är en förnekelse av den *ömsesidighet*, som är alla intelligensers livsluft; ty utan ett *du* kan ej heller ett *jag* existera, varföre även *det onda* – eller snarare *den onde* – endast är ett *jag* som icke erkänner något *du*, och därför endast kan erfara sig själv såsom självförstörelse. (Geijer 1846:22of).

Människan befinner sig alltså i världen med en förmåga till antingen det *goda* eller det *onda*.

Geijer skiljer mellan andelighet och sinnlighet där det andeliga närmast motsvarar ett medvetet jag och det sinnliga ett omedvetet jag, som barnet innan det upptäcker sitt jag:

Jag finner mig först utan medvetenhet av min andeliga natur (varföre barnet ej heller säger *jag*). Jag finner mig därefter såsom ett dubbelväsende av sinnlighet och ande; men av samma orsak känner jag också mitt andeliga väsende *bestämt* genom villkor, vilka, såsom börd, anlag, uppfostran, levnadsöden, icke av mig bero; och jag skulle således ej vara ansvarig för deras inflytelse. (Geijer 1846:217).

John Landquist har noterat den nära överensstämmelsen mellan Geijers personlighetsprincip och G.H. Meads grundläggande sociopsykologiska antaganden (Landquist 1958:15). Geijers personlighetsfilosofi framstår som hans mest självständiga insats där han framför tankegångar som först långt senare skulle komma att vinna insteg i filosofi och socialpsykologi (Stolpe 1976:160).¹¹

¹¹ Även i *Filosoflexikonet* framhävs Geijers insats som filosof: »Men även som fil. måste han räknas som en av Sv:s mest betydande. Hans senare fil. är både till innehåll och form relativt självständig i förhållande till samtida filosofer» (s. 186).

I och med sitt avfall blev Geijer mer en historiker om det nuvarande än om det förflutna. Titeln på hans föreläsningsserie om Sveriges historia hösten 1844 är därför följdriktigt *Om vår tids inre samhällsförhållanden*. Föreläsningarna tar sitt avstamp i historien, men utvecklar sig tämligen omgående till att bli en diskussion om rättigheter – framför allt representationsrätten – i det samtida Sverige. Utgångspunkten är personlighetsprincipen: »Vill man åter giva ett namn åt den grund- och modertanka, som här vill ut och gör sin väg, och under vars födslovånda världen bävar; så är det ingen annan, än *personlighetsprincipen*, vars inbrytande i *det allmänna politiska livet* vi upplevat» (Geijer 1844:45). Denna princip bygger på dåtidens revolutionära och liberala kungstanke att *alla människor födas och förbliva lika i rättigheter*. Dess revolutionära sprängkraft låg framför allt i att den i sig stod i direkt opposition till rättigheter baserade på ståndstillhörighet: »Den övertygelse som tränger sig på envar, är, att mannen ej mera är eller bör vara beroende av sitt stånd, utan hans stånd av honom själv efter medborgerlig förtjänst. Ståndsprincipen känner sig den medborgerliga underordnad. Det är det nya, oförnekliga faktum i samhällsvärlden, på vilket vi blott behöve hänvisa» (Geijer 1844:59).

Detta leder vidare till tanken om den fria konkurrensen som ett fundament i det moderna samhället. Samtidigt är Geijer väl medveten om att fri konkurrens kan leda till ett förtryck som inte står det gamla ståndssamhällets efter:

Att det gamla samhället var alltför mycket byggt på den *starkares rätt*, är vad vi förebå detsamma. Men vad vore den *fria konkurrensen*, om den blott bleve ett medel mera att förtrycka den svage, och att åter införa i samhället den starkares rätt? – Vad vore den firade *arbetets befrielse*, om den i sina följder skulle medföra *arbetarens ofrihet*? – Vad *upplysningen* om den blott skulle lära den ständigt växande hopen av de, på det närvarande samhällets gränser irrande, försvarslöse allt, vad de synas dömda att umbära? (Geijer 1844:66).

I ett sant konkurrenssamhälle är det *arbetet* som skapar förmögenheten. Geijer skriver att »[...] med samhällskrafternas stigande utveckling, alla privilegierade värden dock slutligen måste erkänna sitt beroende av *arbetet* (Geijer 1844:61). Själva arbetet ligger till

grund för det moderna samhällets utveckling: »Industriens utveckling är ej annat än utvecklingen av det mänskliga arbetets gemensamhet» (Geijer 1844:63). Denna utveckling kontrasterar Geijer mot tillståndet i det feodala samhället där »[...] produktionen genom åkerbruket har det utmärkande, att den behåller människan *hel*, splittrar varken hennes krafter eller behov, fordrar sin man och bibehåller honom såsom man, utan att själva hanteringen någonsin förvandlar honom till ett blott verktyg» (Geijer 1844:67f). Arbetets delning innebär att var och en inte kan producera allt som krävs för sin existens, vilket framtvingar ett utbyte som i det nya samhället sker med pengar. Resultatet av denna historiska process blir förödande för arbetaren:

Det är den fria konkurrensen, som lösgjort arbetet och därigenom försakat egendomens nya rörlighet. Varföre har denna rörelse så slagit ut till den svagares skada, att den, vars enda kapital är hans arbetskraft, även med oförtrutet användande av denna, så ofta är utsatt för faran att sjunka i en allt djupare avhängighet? Vad är, som nedsetter värdet av det personliga kapitalet, då banan i alla riktningar blivit upplåten åt arbetet? Det måste finnas en fördel *utom* arbetet, som ger ett avgjort företräde på tävlingsbanan. Det finnes ett sådant *plus*, som på förhand kunde försäkra segern åt dem, vilka därav äro i besittning. Detta *plus* i arbetet är det *undangjordade arbetet*, och dispositionsrätten däröver. Men *kapital*, i och för sig självt och i opersonlig mening, är i själva verket blott *undangjort arbetet*, – och *penningen*, som *representerar undangjort arbete, är just därför bytesmedel för nytt*. Det genom penningen representerade *kapitalets välde* skulle således på det kapitallösa arbetet kunna verka förtryckande. Det överensstämmer med den allmänna meningen, att vad i våra dagar efterträtt adeligt herrskap, prästerlig myndighet och konungslig makt, är *plutokratien* – är rikedomens, är penningens välde. (Geijer 1844:72f).

Personlighetsprincipen, den fria konkurrensen, arbetets delning och rörlighet samt kapitalets ackumulering är enligt Geijer de krafter som formar det nya samhället.

Resultatet av processen är en kapitalism som suger ut arbetarna och därmed i förlängningen hotar hela samhället. Detta ställer borgerligheten inför ett dilemma som Geijer beskrev med följande ord:

I kriget fruktar hon sin *yttre*, i freden fostrar hon sin *inre* fiende; ty kapitalets alltmer befästade suveränitet över arbetaren kastar denne alltmer tillbaka ibland den fruktansvärt ökande massan av proletärer. Om denna knut i den Europeiska civilisationens historia skall komma att *avhuggas* med svärdet, och kulturen vandra andra vägar, eller om Europa skall kunna *lösa* den, är dess viktigaste till framtiden ställda fråga. Det senare synes endast på *ett* sätt möjligt – genom en ny, på en gång i höjd och djup *mer omfattande* samhällsbildning. [...] Vi ha anlant till en station i vår framställning, där erfarenheten synes motsäga det påstående, från vilket vi utgingo, att nämligen inre, andeliga orsaker varit och äro i vår tids välvningar förnämligast verksamma. Vi har utgått från ett påstått *idéernas*, vi ha kommit till ett verkligt de *materiella intressenas* herravälde. Ja, själva den nya *ideologien* materialiserar sig allt mera. (Geijer 1844:81).

Geijers tämligen långa och vindlande utläggning slutar vid en punkt som tycks förbåda Marx materialistiska historieuppfattning. Meurling anser att här »[...] tycks Geijer stå vid korsvägen. Närmare Marx har han aldrig kommit» (Meurling 1983:23).

Hur nära den gamle Geijer egentligen stod historiematerialistiska tankegångar är diskutabelt. Stolpe skriver att de två tänkarna under början av 1840-talet stod varandra påfallande nära: »De såg delvis med samma ögon på det kapitalistiska samhällets urartning» (Stolpe 1976:191). Det finns dock en stor skillnad mellan de två, Geijer övergav aldrig – hur uppmärksam han än var på de materiella förhållandenas betydelse – sin idealistiska grundinställning: »Det faktum att Geijer – i likhet med Marx – kunde urskilja och precisera sin samtids ekonomiska determinanter och dess övergripande socio-politiska motsättningar, gör honom icke till historiematerialist. [...] Geijer *var och förblev* intill sin död fullblodsidealist» (Nybom 1983:107f). Anledningen till att man kan finna vissa likheter mellan Geijer och Marx är, naturligtvis, deras förankring i en gemensam europeisk idéhistorisk kontext. Influenser från framför allt Hegel, men även Fichte och Schelling färgade deras tänkande. Geijer kom aldrig i kontakt med Marx, han dog innan tillfället uppbarade sig. Däremot har Marxforskningen uppmärksammat att Marx faktiskt läste Geijer! Sommaren 1843 gjorde Marx långa utdrag ur Geijers *Svenska historia*, i synnerhet de ställen där Geijers hegelinfluenser är tydliga. Huruvida Geijer på något sätt påverkade

Marx' utveckling av historiematerialismen är omöjligt att få något svar på, men det är samtidigt roligt att leka med tanken att det finns en koppling mellan en svensk 1800-talsakademiker och en av sociologins stora klassiker.

1938 publicerades en artikel av historikern Per Nyström¹² i *Social-Demokraten* till hundraårsminnet av Geijers avfall. Nyström betonar likheterna mellan Geijers tänkande och ynglingarna Marx och Engels:

Om de hade råkats, den mer än 60-årige professorn – hittills sitt lands mest berömda kulturpersonlighet – och de ännu okända, obändiga 20-åringarna! Det är lockande att fantisera härom. Han vantrivdes i Uppsala. Det fanns ingen bland perukstockarna vid universitetet han ansåg det värt att samtala med. De förstod inte hans språk. [...] Men den gamle lärde från Uppsala var förmodligen den ende i Sverige, som skulle ha förstått det språk, som de båda ungdomarna talade. Med sitt aldrig slochnande intresse för det nya, som rörde sig i tiden, skulle han – om han råkat dem – blivit ha lyssnat till deras stormande utläggningar och han skulle fördomsfritt ha beundrat lärdomen och skarpsinnet. Han skulle haft mycket mer gemensamt med dem, mycket lättare att argumentera med dem än med de blinda och förtorkade kollegerna i Uppsala. [...] Hur öppet företrädde han inte demokratin i en tid, då alla ville knyta den till penningpåsen och altaret! Och hur har inte de borgerliga historikernas tankevärld stelnat till och förtorkats sedan den store föregångarens tid! Kan man inte tala om en oavbruten degeneration och ständigt förfall? Allt farligt och revolutionärt hos Geijer har de därtill sökt smussla bort. (Nyström 1938:17ff).

Nyströms reservationslösa hyllning till den – som han uppfattade det – historiematerialistiska Geijer är inte bara ett försök att lyfta fram en föregångare inom det historiska fältet, utan även ett inlägg i den tidens debatt om historievetenskapens uppgift och politiska roll. Samtidigt utgör den ett utmärkt exempel på hur man kan ta en liten del av ett stort livsverk och använda det i polemiskt eller politiskt syfte, eller som Lars Lönnroth uttrycker det: »Geijers ord

---

¹² Per Nyström är även intressant av den anledningen att han var en av styrelseledamöterna i Sveriges första sociologförening i Lund (se vidare Åke Nilséns artikel).

har tagits till intäkt av kooperatörer, feminister, värmländska hembygdsföreningar, götiskt sinnade militärer, liberala folkbildare och marxistiska revolutionärer» (Lönnroth 1983:129).

Geijer är dock i sig själv nog. Man behöver inte gå till en eventuell koppling mellan honom och Marx eller andra senare tänkare för att bereda honom en plats i den svenska samhällsvetenskapens historia: »Geijers 1840-talsstudier representerar [...] det första och kanske fortfarande bästa försöket i Sverige inom den vetenskap, som just höll på att växa fram och som en mansålder senare skulle överta historievetenskapens plats som den 'stora' samhällsvetenskapen, nämligen den historiska sociologin» (Nybom 1983:108). Tyvärr har den senare Geijers skrifter aldrig blivit uppmärksammade och analyserade av den moderna samhällsvetenskapen. Både vad gäller tankeinnehållet och dess betydelse i den dåtida debatten återstår mycket att granska, och det är min övertygelse att det här finns mycket att hämta för en fullare förståelse av hur det svenska samhällstänkandet växte fram.

Avslutning

Erik Gustaf Geijers betydelse i sin samtid är oomstridd. Både som akademiker och samhällsdebattör utövade han stort inflytande på sin omgivning. Hans personlighetsfilosofi och senare samhällsanalys framstår än i dag som intresseväckande, och det är tveklöst så att han på vissa områden står sig väl i en jämförelse med samtida kontinentala tänkare. Lars Lönnroth har visat att den senare Geijers tänkande bildar en helhet där den mänskliga personligheten är den centrala filosofiska kategorin, »[...] formad i dialektiskt samspel mellan natur och ande, mellan 'jag' och 'du', mellan praktisk verksamhet och teoretiska studier. Geijers personlighetsideal medierar mellan Uppsala-akademikernas extrema idealism och vänsterhegelianernas materialism» (Lönnroth 1983:135). Det som – för en nutida sociolog – är intressant hos Geijer är just denna förmedling mellan en personlighetsfilosofi med utgångspunkt i individuella relationer och en materialism där ekonomi och produktion står i förgrunden.

Varför fick då Geijer inga arvtagare då socialvetenskapen börjar ta form i Sverige mot slutet av 1800-talet? En trolig delförklaring är

vad som sker med Geijers eftermäle de första årtiondena efter hans död. Under 1850- och 60-talen uppstår det en Geijerkult där läromästarens gärningar hyllas i alla möjliga och omöjliga sammanhang. Kring 1880 är situationen en helt annan då unga radikala studenter tar avstånd från det akademiska etablissemanget för vilka Geijer har blivit en snarast mytisk och symbolisk figur. Strindberg och den radikala pressen försummade inga tillfällen att kritisera den historieskrivning som Geijer hade kommit att förknippas med, och resultatet blev att den senare Geijers skrifter egentligen aldrig kom att diskuteras. För majoriteten av det sena 1800-talets radikaler, arbetarklassen och det framväxande samhällstänkandet hade Geijer ingen aktualitet. Den nya generationen »[...] ville studera naturen, samhället och historien från positivistiska, empiristiska och materialistiska utgångspunkter» (Lönnroth 1983:141).

Det socialvetenskapliga tänkandet växte under 1800-talet fram i nära samband med den sociala frågan, de fattigas villkor och då i synnerhet arbetarklassen. Framför allt var det – som exemplet Geijer visar på – i hopp om att komma till rätta med förväntade sociala oroshärdar. Detta tänkande var således redan från dess första början nära förknippat med ett reformatoriskt samhällsbyggande. Detta är en trend som har fortsatt genom åren. Svenska samhällstänkare har sällan varit revolutionärer (åtminstone fram till slutet på 1960-talet), däremot har de i stor utsträckning varit liberaler och socialdemokrater. Den socialvetenskapliga verksamheten har således historiskt sett alltid varit en verksamhet för människor med ambition att belysa förhållanden i samhället, för att detta förhoppningsvis skall kunna leda till förändringar. Människan som samhällsvarelse görs genom samhällsvetenskapen till objekt för sig själv, och i detta avseende är Geijer en tidig svensk representant för ett samhällsanalytiskt perspektiv vars syfte inte bara är att beskriva utan även att förändra.

De moderna universiteten och den professionella akademikern började även de sin utveckling och konsolidering under 1800-talet. Universiteten blev den främsta platsen för forskning och utbildning, och akademikern – både som forskare och lärare – blev alltmer en person som »tvingades» vara »i sin tid». Geijer kan i detta avseende än i dag framstå som ett föredöme. Lidelsefullt engagerad

i både sin forskning och undervisning, men även i universitetets och vetenskapens roll i samhället fick han stor betydelse för Uppsala universitet och för dem som var verksamma där under 1800-talets första hälft.

Referenser

- Blanc, Anton 1914. *Geijer i England 1809-1810*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Borell, Berit 1948. *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Eriksson, Ingalill 1994. »Den svenska sociologins dolda historia – fallet Gustaf Steffen», *Sociologisk Forskning* Nr 3. ss. 44–56.
- Filosoflexikonet 1988. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Frykstedt, Holger 1958. »Geijers Thorild och kritiken mot den tyska idealismen», ss. 22–59, *Geijerstudier III*. Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- Färnström, Emil 1964. *Fredrika Bremer och Erik Gustaf Geijer*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Geijer, Erik Gustaf 1834. *Minnen*. Stockholm: Minerva (1990).
- 1844. »Om vår tids inre samhällsförhållanden», ss. 41–188, *Om vår tids inre samhällsförhållanden. Historiska skrifter i urval och kommentar av Thorsten Nybom*. Stockholm: Tidens Förlag (1980).
- 1846. »Också ett ord över tidens religiösa fråga», ss. 194–230, *Om vår tids inre samhällsförhållanden. Historiska skrifter i urval och kommentar av Thorsten Nybom*. Stockholm: Tidens Förlag (1980).
- 1846. »Brev till Johan Peter Theorell», ss. 231–233, *Om vår tids inre samhällsförhållanden. Historiska skrifter i urval och kommentar av Thorsten Nybom*. Stockholm: Tidens Förlag (1980).
- Henningsson, Bengt 1961. *Geijer som historiker*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Jeffner, Anders 1983. »Geijers personlighetsfilosofi», ss. 111–127, *Geijer-jubileet i Uppsala 1983. Föreläsningar hållna vid symposium 12 och 13 januari 1983*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Landquist, John 1958. »Geijerska tankar i tiden», ss. 7–21, *Geijerstudier III*. Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- Liedman, Sven-Eric & Olausson, Lennart 1988. *Ideologi och institution. Om forskning och högre utbildning 1880–2000*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Liedman, Sven-Eric 1991. *Att förändra världen – men med måtta. Det svenska 1800-talet speglad i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk*. Stockholm: Arbetar-kultur.

- Lönroth, Lars 1982. »Geijerminnet under hundra år (1847–1947)«, ss.133–250, *Att följa sin genius. Tio studier om Erik Gustaf Geijer*. Karlstad: PRESS' Förlag.
- 1983. »Geijerarvet«, ss. 129–144, *Geijer-jubileet i Uppsala 1983. Föreläsningar hållna vid symposium 12 och 13 januari 1983*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Meurling, Per 1983. *Geijer och Marx. Studier i Erik Gustaf Geijers sociala filosofi*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Olofsson, Sven Ingemar 1959. *Geijer och samhällsekonomi. Hans utveckling fram till 1830*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Odén, Birgitta 1989. »Forskarutbildning och politik«, ss. 86–102, Nybom, Thorsten (red) *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhällseliga roll*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Nybom, Thorsten 1983. »Historikern Erik Gustaf Geijer«, ss. 99–110, *Geijer-jubileet i Uppsala 1983. Föreläsningar hållna vid symposium 12 och 13 januari 1983*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nyström, Per 1938. »Geijers avfall«, ss. 15–21, *Om vår tids inre samhällsförhållanden. Historiska skrifter i urval och kommentar av Thorsten Nybom*. Stockholm: Tidens Förlag (1980).
- Segerstedt, Torgny 1983. »Geijer – den samhällsverksamme«, ss. 11–22, *Geijer-jubileet i Uppsala 1983. Föreläsningar hållna vid symposium 12 och 13 januari 1983*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Svenson, Sven G. 1983. »Geijer och Uppsala«, ss. 83–97, *Geijer-jubileet i Uppsala 1983. Föreläsningar hållna vid symposium 12 och 13 januari 1983*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Stolpe, Sven 1976. *Geijer. En essay*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Thörnberg, Ernst Hermann 1925. »Om sociologiens historia och uppgift«, *Tiden*, ss. 182–202.
- Wren Daniel A. 1994. *The Evolution of Management Thought*. New York: John Wiley & Sons, Inc.